

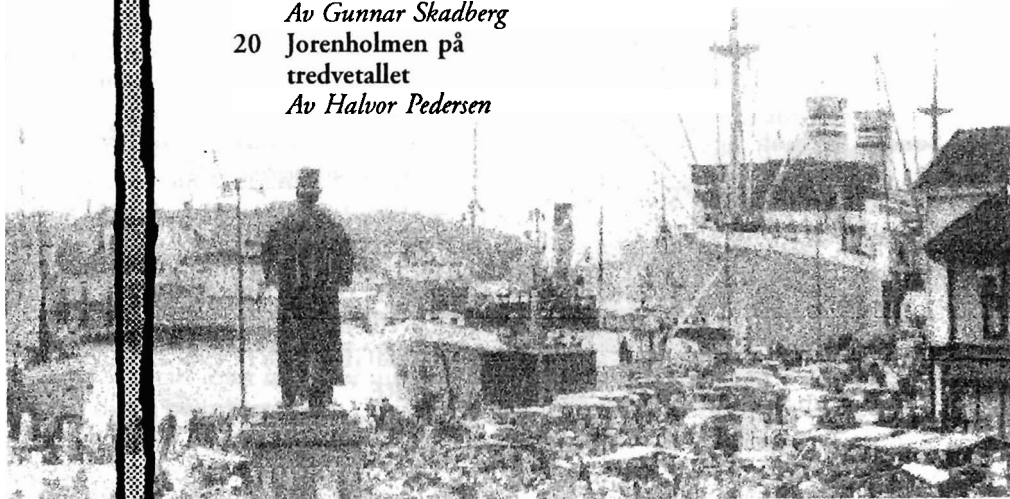
Stavangeren

Nr1 Januar 2000

ISSN 0806-184 x

MEDLEMSBLAD FOR BYHISTORISK FORENING STAVANGER.
MEDLEMSKAP TEGNES VED INNBETALING AV KR 150,- TIL
KONTO 3201 25 37 300

3	Stavangers alder
<i>Av Jan Gjerde</i>	22	Kirkebyen i maktkamp
og borgerkrig
6	Radesykehuset og
«Min fars hus»
<i>Av Roald E Strandjord</i>	26	«Stav» og «anger»
<i>Av Jan Gjerde</i>
10	Monumentalt om
Domkirken	30	Fra Holmen til
Strømsteinen
<i>Av E.K. Sømme Kielland</i>
12	Eiendomsforholdene
vedrørende «Kampen»
<i>Av Gunnar Skadberg</i>	32	Nye kulturhistoriske skilt
<i>Av E.K. Sømme Kielland</i>
20	Jorenholmen på
tredvetallet
<i>Av Halvor Pedersen</i>		

Møtekalender 2000

Tirsdag 22. februar – Årsmøte

Foredrag av Gunnar Skadberg
"Mette Christine Zetlitz – Stavanger-
jente med sans for Europa"
VSOP: Gamle og nye Stavangersanger.
Worsesenteret kl 1900

Tirsdag 21. mars

Foredrag av Birger Lindanger
"Svartedauden i Stavanger"
Peisestuen i Bethel kl 1900

Torsdag 27. april

Foredrag av Hans Storhaug
"Samfunnsbyggerne"
Om Berentsen-familien på Breidablikk
Sted: Utvandrersenteret kl 1900

Tirsdag 23. mai

Reprise: Byvandring med Berge Furre
"I Lars Oftedals fotspor"
Sted: Stavanger sentrum kl 1900

Søndag 18. juni

Fellesarrangement med Storhaug
Historielag

Søndag 27. august

Båttur med Tron Gjedrem fra Stavanger
Interkommunale havnevesen og
Unnleiv Bergsgard
"Stavanger sett fra sjøsiden"
Sted: Vågen kl 1300

Tirsdag 26. september

Fellesarrangement Historielagenes
Fellesråd Stavanger.

Tirsdag 24. oktober

Foredrag av Bodil Wold Johnsen
"Stavanger i mellomkrigstiden"

Tirsdag 21. november

Lysbildekåseri av Inge Bruland
"Stavangerkatedralen"
Sted: Domkirken kl 1900

*Med forbehold om endringer. Medlem-
mene mottar innbydelser i posten.
Arrangementene er åpne og annonseres.*

*Arrangementskomitéen mottar gjerne
forslag til arrangementer!*

REDAKSJONEN AVSLUTTET 10. JANUAR 2000.
REDAKSJON: JAN GJERDE, KÅRE MOSSIGE, KIRSTI LÆRDAL OG
BJØRN K. AARRE.

Stavangers alder: På stedet hvil - eller ny giv?

Et innlegg i SA i høst påpeker konservator Per Haavaldsen ved AmS at det arkeologiske og forvaltningsmessige ansvar for middelalderbyen Stavanger ligger hos Riksantikvaren.

Riksantikvaren på sin side, ved sin representant for Vestlandet med kontor i Bergen, Ann Christensson, sier i en reportasje i SA noen uker tidligere at initiativet til nærmere kartlegging av byens alder må komme fra kommunen. Vernemyndighetene har verken penger eller mulighet til selv å gå inn i slike undersøkelser.

Dermed skulle posisjonene være klare: Verken AmS eller Riksantikvaren kan ta initiativer i forhold til Stavangers eldste historie. Det er særlig beklagelig at AmS, med sine fag- og forskningsressurser, inntar en nærmest passiv holdning i dette spørsmålet. Vi er overbevist om at et initiativ fra AmS om et vitenskapelig program for å følge opp professor Knut Helles anvisning om arkeologiske utgravninger i Stavanger som nøkkel til å komme videre for å avdekke byens eldste historie og alder, ville ha blitt tatt imot med stor interesse av byens politikere.

Byhistorisk Forening Stavanger tok i 1992 initiativet til at det ved AmS ble utarbeidet et kart over den arkeologiske status for Middelalderbyen Stavanger. I sin artikkel sier Haavaldsen: "Byen har i løpet av de siste 100 år selv fjernet og umuliggjort mulighetene til omfattende arkeologiske undersøkelser". Utsjaktingskartet som ble resultatet av arbeidet i 1992 viser at dette kommer an på øyene som ser. Etter vårt ringe skjønn viser kartet at her er det mye å lete i, både ved Domkirken/Kongsgård og strekket mot Østervåg. Og med ny teknologi skulle mulighetene til å finne noe være forøket.

Men så heter det fra Haavaldsen: "Det som er igjen av den middelalderske bygrunnen, må vi betrakte som byens hjerte - og byens skatt, og det bør derfor ikke utsettes for flere inngrep enn det som er absolutt forvaltningsmessig eller forskningsmessig nødvendig."

Forskningsmessig nødvendig? Noe målrettet forskningsprogram mot middelalderbyen Stavanger foreligger det oss bekjent ikke. Da er det i første rekke behovene til Lyse Energi, Telemor, Kommunalavdeling tekniske driftstjenester og eventuelle planer fra

Kommunalavdeling Byutvikling - ref Torgget som 1000-årssted - som kan utløse graving i de antatt uberørte middelalderske kulturlag i Stavanger som fortsatt finnes. Dersom ikke Riksantikvaren sier nei.

Her er det ingen visjon, ingen mål, og langfra noen strategi. Skulle man finne noe i grøftene til de gravende etater blir det rene lottogevinsten.

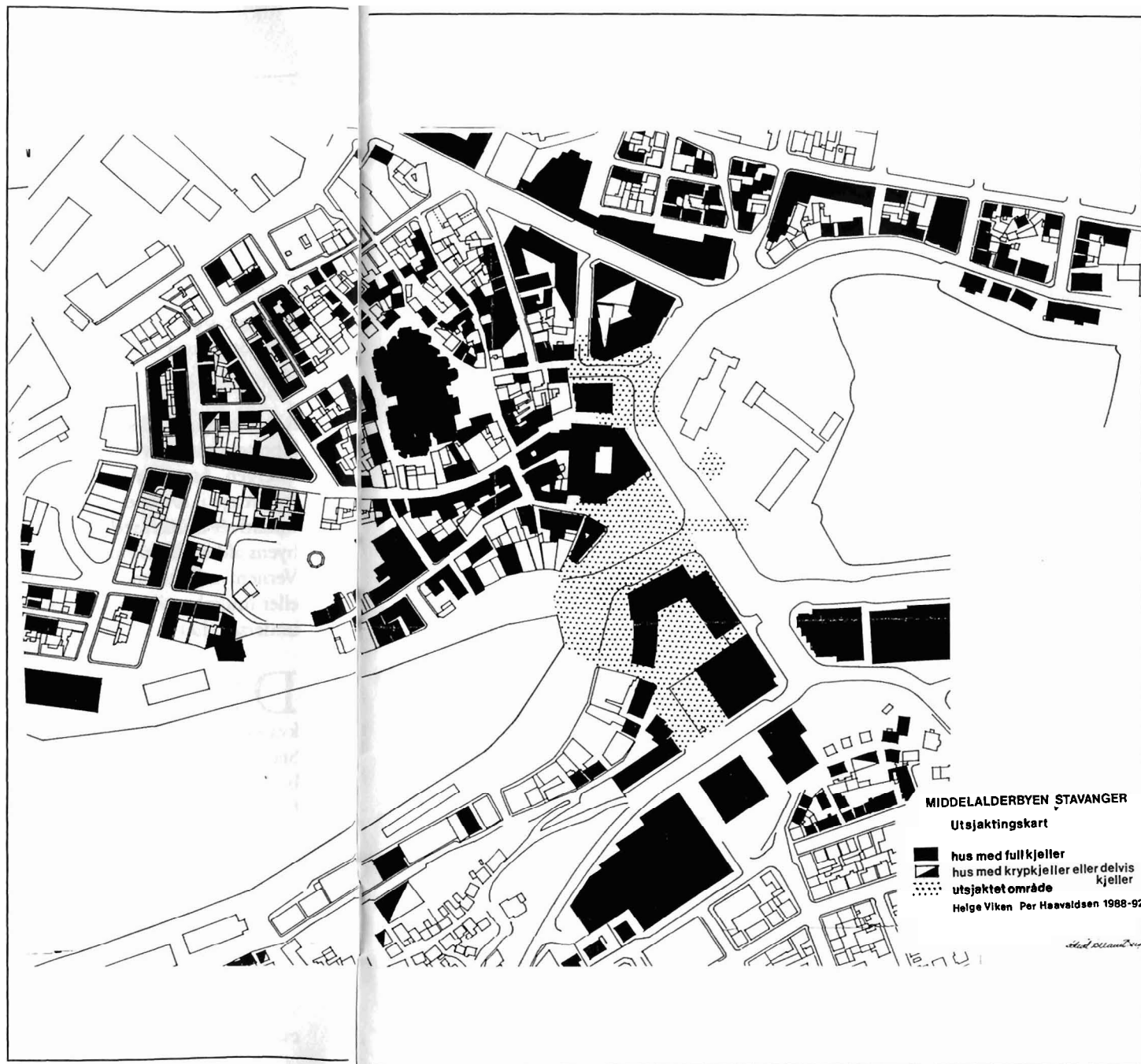
Vi håper at den nye lederen ved AmS, etnografen Roy Høybo, har mer ambisiøse holdninger og er villig til å formulere nye, dristige og innovative mål for institusjonen.

Et møte med Stavanger bys ordfører 20. oktober fremholdt Byhistorisk Forening at skal Stavanger komme videre i forståelse av byens opprinnelse og dens eldste historie, må ordføreren ta initiativet til å etablere den struktur som skal til for å løse denne oppgaven. AmS burde ha en selvfølgelig plass i en slik struktur, selv om oppgavens karakter også inviterer andre fagmiljøer til å komme på banen.

Antakelig er den beste løsningen at denne oppgaven kommer på dagsorden i et perspektiv hvor Stavanger kommune forskutterer at vi vil få et universitet på Ullandhaug i nær framtid. Et professorat i byhistorie og to til tre doktogradsstipendier bekostet av Stavanger kommune, gjerne i allianse med byens næringsliv, kan være en god begynnelse. Dersom ikke midler fra Universitetsfondet kan aktiviseres.

Vi setter vår lit til ordføreren.

Jan Gjerde

Radesykehuset og «min fars hus»

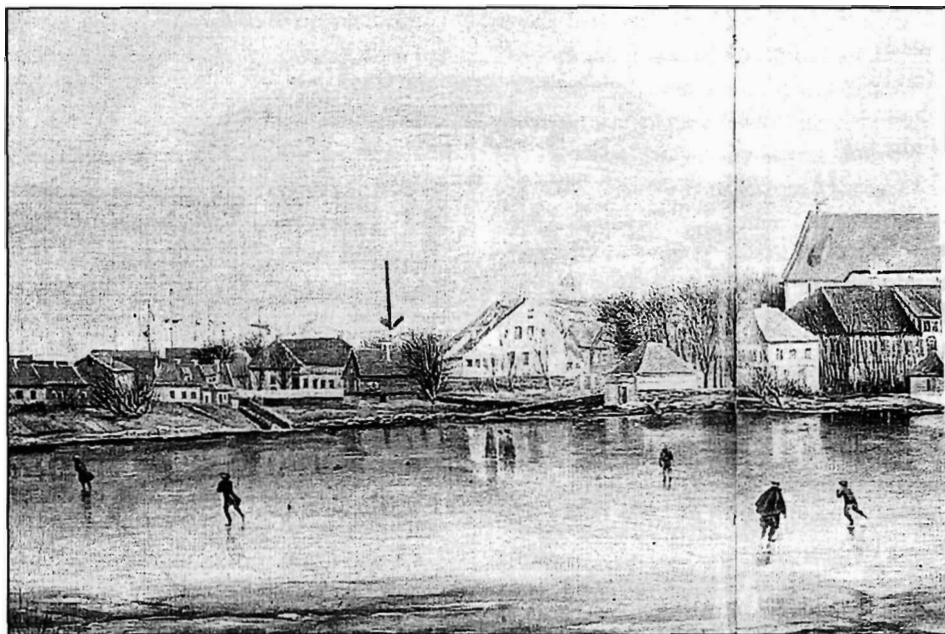
Av Roald E. Strandjord

Et stenkast fra Kongsgård skole, og knapt lengre fra Domkirken i Stavanger, ble et lite og ellers uanselig hus oppført i 1615 av sokneprest Jonas Jenssøn. Han hadde kjøpt den idyllisk beliggende eiendommen ved nordenden av Bredevannet, mot en årlig grunnleie til kronen. I 1773 ble huset solgt til Stavanger Amt for 600 Riksdaler. Det hadde da, etter Jenssøns dager, hatt både geistlige og ikke geistlige eiere. Trolig var planen, at det tarvelige huset skulle rives, og at et mer tidsmessig Amtssykehus med plass til 20-30 pasienter, skulle bygges på tomten. Når man betrakter maleriet til Hans Leganger Reusch, kalt «Bredevannet 1832», synes så ikke å ha skjedd. Huset var imidlertid nå i Amtets hender, og med funksjon som sykehus, trolig som en nødløsning av et akutt helseproblem: Radesygen, derav betegnelsen Radesykehuset. Rade; finner vi hos Ivar Aasen i betydningen: slett, dårlig, ond, uterlige, og dermed Radesygen som den onde, usømmelige og seksuelt anstøtelige sykdom.

Historien om Radesykehuset er nært knyttet til kollega Honoratus Bonnevie,

født i Odense. Han begynte sin medisinske utdannelse som elev og deretter svenn ved Odense Apotek, før han studerte kirurgi og medisin i København. Han tok sin eksamen ved det Anatomisk-Chirurgiske Teater, og fikk i 1749 attest av det derværende Chirurgiske Collegium. Fra København kom han til garnisonskirurg Salomon Mule i Kristiansand, hvor han hospiterte i årene 1751 og 1752. Deretter fikk han stilling hos Physicus i Kristiansands Stift, Cancelliraad Frederik van See, som trengte en medhjelper. I anledning av Radesygens ankomst til Stavanger ble han i 1758 beordret til å reise til byen. I hans rapport fra Stavanger, heter det:

«Jeg benyttede denne Leilighed til at udsørge meget gamle Folk, om Radesygen længe havde været bekendt og grasseret i de Egne; hvorpå der af Nogle meddeltes mig den Underretning, at I deres Ungdom var Radesygen ganske ubekjendt, indtil Aaret 1709 eller 1710 da et russisk Orlogsskib om Vinteren laae over i en Skibshavn i Nærheden av Stavanger (det kan ha vært i Egersund). Paa dette Skib hadde det været en Deel ryggeløst Mandskab, som søgte Conversation med

Radesykehuset merket med pil på maleri av Reush fra 1832.

det norske Quindekjøn der i havnen og omgrensede Gaarde. Dette Mandskab blev i Juletiden indladet udi Norske Forsamlinger, og de Norske Fruentimmer kom deretter undertiden om bord at besøge Russerne.

Kort tid efterat Skibet var afseilt begyndte adskillige af de Qvindfolk, som havde været med udi dette russiske Selskab at blive syge, men de skjulte sin Sygdom, og søgte til dels at komme bort fra Egnen til Steder hvor de som Ukjendte kunne søge Råd. Bønderne, der betragtede denne usædvanlige og fremmede Sygdom, gav den Navn af Radesygen.»

Radesygehuset fikk plass til 12 pasienter,

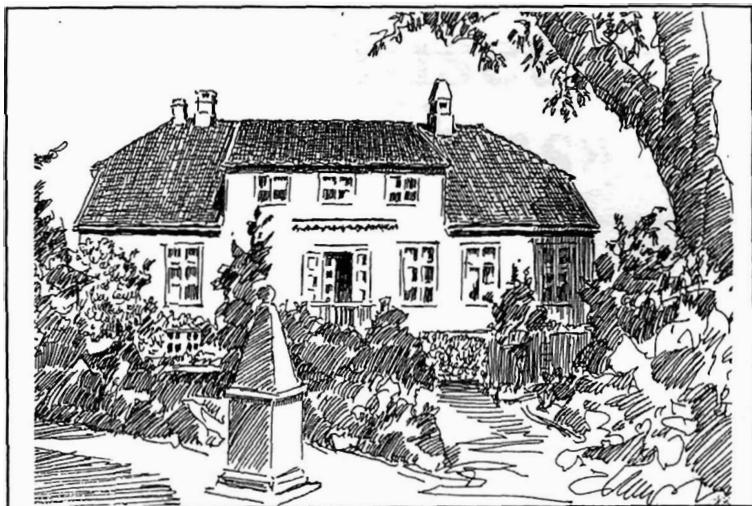
og ikke 20-30 som et nytt sykehus var tenkt å skulle huse. Andre trengende ble tatt hånd om i nærliggende hus. Stavan-ger hadde på den tiden et innbyggertall på ca 2000 mennesker. Radesyken, som hadde fått innpass i byen og andre steder langs den sørvestlandske kyst, hadde derfor et betydelig omfang, nærmest som en epidemi.

Det hevdes at Bonnevie var den første norske legen som forsto årsaken til Radesygen og som skjønte at det var syfilis han hadde med å gjøre. Trolig ante han også at sykdommen var for-midlet det norske Quindekjønn ved direkte smitte, under deres dyptgripende

Konversasjoner med det russiske Mandskap. Johannes Widmann (1440 1524), også kjent som Salicetus, hadde allerede forstått at smitten ble overført ved seksuell omgang, og Jean de éthencourt, praktiserende lege i Rouen,

hadde foreslått, at betegnelsen «den franske sykdom», skulle gå ut av det medisinske vokabular og erstattes med den mer presise «morbus venereus», dvs venerisk sykdom, i folkelig tale: kjønns-sykdom. Astronomen, legen og poeten Girolamo Fracastoro (1478-1553) fra Verona, kalte sykdommen syfilis i sin avhandling på rim om gjeteren Syphilus. Først 300 år senere ble syfilis generelt akseptert som betegnelse. Beviset for at sykdommen skyldtes smitte kom først i 1905, da den tyske zoolog Fritz Richard Schaudinn, påviste organismen *spirochaeta pallida*, nå *treponema pallidum* som regnes til bakteriene.

Virksomheten ved Radesygehuset opphørte i 1842. Pasientene ble da flyttet til Den Kombinerede Indretning og til det nye Amtsykehus, bygd der hvor Stavan-ger Tinghus står i dag.

- Min fars hus, etter tegning av Gunnar Wareberg

Trolig på grunn av bygningens særdeles vakre beliggenhet, ble den, det året sykehuset ble avviklet, kjøpt av Jacob Kielland (1788 - 1863). Han foretok en total ombygging av huset, passende som bolig for sønnen Jens Zedlitz (1816 - 1881) og hans hustru Christiane Lange (1820 - 1862), dvs Alexander L. Kiellands far og mor. Her ble dikteren født og bodde til han i 1872 flyttet fra «det deilige gamle Hus», sammen med sin unge hustru Beate.

Først i 1888, etter hans opphold i Cernay-la-Ville og Asnières, vendte han og familien tilbake til Stavanger hvor de flyttet inn i «Fars Hus». Stemoren var død året før, en kvinne Kielland ikke sto på særlig god fot med, så tidspunktet passet ham fortreffelig. Som en av arvingene, fikk han leie huset av sine søsken på rimelige vilkår. «Jeg verken kan eller

vil «forsætte» Far « , uttalte han før han flyttet inn. «Skal der være nogen Lykke i et Hus, saa maa det tage preg af dem der bor der».

Noen storstilt restaurering eller bygningsmessige endringer ellers var han av økonomiske grunner ikke i stand til å få utført. Stuen ble bevart stort sett som de var, både Storstuen, Rødstuen, Gulstuen og Dagligstuen. I motgangstider likte han «den Eiendommelighed» ved huset «at det så Royalement altid har vendt Ryggen til Byen - og det en meget ussel Rygg med mosgroet Tag og Stengjærder.» Her bodde Kielland både i redaktørtiden i 1889 og de ti årene han var byens Borgermester, inntil han 25 september 1902, tiltrådte sin stilling som amtmann i Romsdal og Møre amt med bosted i Molde. I 1903 skriver han til Kitty: «Nu ved jeg, at min Fars gamle Have var det deiligste paa Jorden; ti ser Du: den var selve Ungdommen».

Kiellandhuset, som navnet senere har vært på folkemunne, ble solgt på auksjon i 1906 og straks revet for å gi plass til byens posthus. Imidlertid ble det gjenoppført av bonde Peder Aarrestad, som våningshus på gården hans i Dues vei, før det ble overdratt til Stavanger kommune. Husets skjebne var dermed beseglet. Kommunen fant det opportunt å rive huset, noe som skjedde så sent som i 1980. Ett av de mange skammelige inngrep i Stavangers kulturhistorie.

Hva så med Honoratus Bonnevie? I 1776 opprettet han et privatsykehus for

Radesyge pasienter i Mandal og fra 1792 hadde han også tilsyn med sykehuset i Flekkefjord. Først i 1800 fikk han avskjed med pensjon som embetslege, 74 år gammel. Sitt siste leveår tilbrakte han hos sin nesteldste sønn, Tørres Bonnevie, på godset Falkenstein ved Horten. Der døde han 8 november 1811, 85 år gammel.

Kilder:

1. Apeland, Owe: Alexander L Kielland. Hvor bodde han egentlig? Stavanger 1998
2. Bonnevie, Kristine: Familien Bonnevie i Norge og Danmark. Oslo 1931.
3. Larsen, Øyvind Norges Leger Bind 1, Oslo 1996.
4. Schreiber, Werner, «Infectio». Infectious diseases in the history of medicine. Mathys, Friedrich Karl: Editiones «Roche», Basel 1987.
5. Skadberg, Gunnar: «Stavangeren», Stavanger 1999.
6. Stavanger Byen i Billedkunsten: Dreyer Forlag, Stavanger, 1997
7. Wareberg, Gunnar: Notater og tegninger.

Roald E Strandjord

Forfatteren er neurolog og overlege ved SiR . Har utgitt boken Alexander L. Kielland - et medisinsk nærbilde., 1993

Monumentalt om Domkirken

Inge Brulands verk om Stavanger Domkirke plasserer kirken der den hører hjemme blant våre aller fremste middelaldermonumenter. Stavanger Næringsforening som utgiver av bokverket plasserer seg blant byens viktigste kulturbærere.

Inge Bruland er teolog og prest. Og fotograf og forfatter. I november 1999 kom han ut med boken "Stavangerkatedralen - Vår enestående nasjonal-helligdom" - med Stavanger Næringsforening som forlegger.

Aldri tidligere er Domkirken i Stavanger blitt formidlet i dette format. Han er ikke kunsthistoriker, historiker eller arkitekt. Som Thor Kielland, Oluf Kolsrud, Anders Bugge, Gerhard Fischer, A.W. Brøgger, Jan Hendrich Lexow og mange andre som har skrevet betydelige avhandlinger om Domkirken.

Bruland er først og fremst fotograf - med en spesiell evne til å se Domkirken i nytt lys. Praktisk talt. "Plutselig en dag falt solen på Samson og løven som bærer prekestolen. Hva i all verden var dette? Vanligvis kommer jo ikke sollyset fra nord, men akkurat nå reflekterte glassveggen på Norges Bank den lave solen, sendte den inn gjennom et sidevindu, og satte Samson og løven for et kort øyeblikk i et gyldent lys"

Det er dette Inge Brulands bok handler om - de gyldne øyeblikk som Domkirken gir oss å oppleve - formidlet gjennom forfinet fotokunst og en reflektert tekst.

Da Inge Bruland første gang henvendte seg til et forlag for å få utgitt boken om Domkirken, ble han oppfordret til å sende inn manuskriptet. Men noe manuskript forelå ikke, forklarte han. Dette er en billedbok. Ti år skulle det ta før noen våget å satse på Inge Brulands formidlingsglede og -evne. Da var også teksten på plass.

Her møter vi tekster i et stramt utvalg om Domkirkens historie, kunsthistorie og kirkehistorie. Bildene av Domkirkens "bilder" gis liv og dybe også gjennom tekster som relaterer dem til deres bibelhistoriske opprinnelse, tros livet og kirkens liturgi.

På alle vis er denne boken blitt et monument over et middelaldermonument som i nasjonal sammenheng er nedvurdert og glemt. Hvis ikke denne bokutgivelsen - hva da - skal kunne bringe Domkirken den nasjonale status bygningen er selvskreven til?

Dette er nok bakgrunnen for at Stavanger Næringsforening satser store beløp på denne oppgaven. Som styreformann Hallvard Ween sa i sin presentasjon: - Næringspolitikk er ikke bare det som har med våre næringssorger å gjøre - det handler også om å gi vår by liv og kulturell oppdrift.

Takk og pris at har vi en Næringsforening som tar medansvar for å forvalte byens kulturelle kapital på denne måten.

Skulle man så ha noen å innvende når et slikt verk foreligger mellom to permer? Nei, men kanskje noe å føye til. Jeg savner bispekåpen med St. Svithun avbildet. Den er utstilt på Stavanger Museum. Og bilder av gravsteinene som ble gjenfunnet i krypten etter at de var blitt fjernet fra kirkens gulv i 1875. Også restene av det gamle interiøret som fortsatt er bevart og som beror i Stavanger Museum hører med når Domkirken skal presenteres.

Jan Gjerde

Eiendomsforhold vedrørende «Kampen»

*Kampen er både en bydel og en kjent skole i Stavanger.
I denne artikkelen belyser Gunnar Skadberg historien
til gården «Kampen»*

Under et besøk våren 1999 av min kones venninne, Anna Gretha Engebu fra Sandvika i Bærum, fortalte hun at hennes far, sokneprest Oanes i Egersund, hadde vokst opp på en bondegård ved Misjonsskolen, - noe som gjorde meg tilstrekkelig nysgjerrig til å finne ut hvilket gårdsbruk dette gjaldt - og siden jeg selv har vokst opp på Misjonsskolen og gått på Kampen skole, fikk jeg motivasjonen til å lete fram historien om gården som ga navn til en hel bydel på dagens Vestre Platå.

Egenesløkkene ble festet av byborgere

B4-løkken på Egenes, som siden skulle bli til Kampen gård, ble første gang festet av glassmester og borger Tarald Enoksen Bore (1782-1833) på 1820-tallet. (Han var gift med Malena Knudsdatter Holm, 1792-1846).

16. oktober 1834 fikk hans bror, snekker, småhandler og borger Enok Enoksen Bore (1779-1851) kjøpe løkke B4 på auksjon for 155 sølvspecies. (Enok var gift med Bertha Lie (1787-1870) som bl.a. hadde arvet Tau gård

«med beliggende Vandfald»). Enok Bore opptrådte på vegne av urmaker og borger Peder Torgersen Nordaas (1807-1869 - sønn av Torger Pedersen Noraas fra Gjesdal og Kari Pedersdatter Skjæveland) da han sikret eiendomsretten over Egenesløkke B4 i 1834.

Den neste kjøperen av denne løkken var garver Peder Guttormesen Figved (født i Høyland i 1806 som sønn av Guttorm Larsen Figved Auestad og Tyri Pedersdatter Gilje). Figved var borger i Stavanger fra 1835. Likningsprotokollen forteller at han eide Øvre Strandgate 11 (revet) og Vevergate (Søregate) 29 - en eiendom som strakte seg over mot Nygaten. Det var på sistnevnte eiendom han drev sitt garveri. Bystyreprotokollen forteller at han hadde «Rettighed til Adgang til Bækken fra sit Huus», men for å etterkomme ønske fra haugianerne Asser Tollaksen og Helge Myhre som i 1838 fikk kjøpe et større område av Hospitalets Grunder der Nygaten ble anlagt på 1840-tallet, ble Skolebekkens løp lagt om slik at bekkefaret kom til å gå under gaten ved Figveds garveri.

**Bodde på «landet»
- arbeidet i byen.**

Figved kjøpte den ene halvdel av B4-løkken for 100 spd. i 1840 - og den andre halvdel i 1843 for 400 spd. Han bodde på Egenesløkken med sin familie og hadde arbeidsplassen i byen. I 1853 fikk Figved også auksjonsskjøte på Egenesløkke D6 («Figved-løkken» mellom Byhaugen og Steinkopfstykket) for 422 spd. - en løkke sønnen Thomas overtok i 1869.

Peder Figved ble gift (8/4-1835) med Elen Olsdatter Some - døpt i Domkirken 28. april 1810 som datter av handelsborger Ole Clausen Some (dp. 24/3-1782) og Joren Torgiersdatter (død

24/9-1864 - 83 år gml). (Ole Clausen Some var sønn av skomaker og borger Claus Olsen Some - dp. 22/5-1735-1812 - og Elen Olsdatter Bærheim - 1744 - bosatt først i Bakkestrædet og siden på søndre side av Vinterhagen - i dag Victoria Hotel).

Elen fikk sin oppvekst delvis i byen der faren drev en krambod ved Valberget (2) - og delvis i Dusevig dit foreldrene flyttet i løpet av hennes barndom - i en periode da det ble dannet en kvekerkoloni på Tasta. Jeg vet ikke om Elens foreldre knyttet seg til kvekerne, men mye tyder i alle fall på at de sympatiserte med dem. Elens mor stilte bl.a. som fadder for Halvor Christian Dyring - da han ble døpt 20/11-1825. Halvor var

Kampen Skole ble innviet i 1925 - i sin tid Norges største barneskole med 1600 elever. Kampen gårds våningshus lå til venstre for skolen.

bror til kveker- og arbeiderpioner og bøkermester Sigfred Dyring. Også «Bødker og Slagter» Halvor Dyring konverte til kvekerdom og ble en av lederne for byens tidlige arbeiderbevegelse.

Interessant er det også å registrere at det var skipsreder Sigval Nathanael Bergesens farfar, Berge Bergesen (1800-1874) som kjøpte Somes krambod under Valberget, for Bergesen kom til byen fra sitt gårdsbruk i Dusevig. Makeskiftet han eiendommen med handelsmann Some som heller ville bli bonde og fisker på Tasta? Også Bergesen var i kontakt med kvekerne på Tasta og stod bl.a. fadder for Hans Larsen i 1845 - bror til Anne Tobine Larsen som siden ble en kjent religiøs leder i Jerusalem og ble en viktig figur i Selma Lagerlöfs roman «Jerusalem».

Et rystende drap

I oktober 1854 kom det sørgebudskap til familien Figved på B-4-løkken på Egenes. Fru Figved hadde en ett år yngre bror, Torger Some (dp. 11/10-1811). Fra 1846 førte han skonnerten «Sylphiden» for reder Hans Gabriel Buchholm Sundt på Skagen. Sommeren 1854 ba Sundt sin kaptein om å ta med kunstmaleren Lars Hertervig på en tur til Middelhavet - da mesen Sundt mente at en havseilas ville gjøre godt for den mentalt nedbrutte kunstneren og skape større distanse til det følelsesmessige nederlaget Hertervig opplevde etter å ha blitt avvist av tenåringsjenta Helene Winkelmann i Düsseldorf.

Valget av kaptein var neppe tilfeldig, for også Torger hadde fått deler av sin oppkst i kvekerkolonien i Dusevig. Og Hertervig-familien var, som bekjent,

kvekersympatisører, og skipper Some en mann i hvis varetekt Hertervig kunne føle seg trygg.

Sjøreisen gikk via England til Malaga i Spania der skipper Some ble stukket ned og drept av en vaktmann på Alameidaen i middelhavsbyen 22. oktober 1854. Den voldelige udåden gjorde selvsagt sterkt inntrykk på den følsomme malerkunstneren, men Hertervig klarte likevel å bistå den svensk-norske konsulen og spanske politifolk med formaliteter og papirarbeid vedrørende drapet og begravelsen.

En innsamling ble til og med organsiert om bord i «Sylphiden», og pengene ble sendt til Somes enke, Inger, i Stavanger som bodde med sine tre farløse døtre i Nykirkebakken 12 - nok et indisium på forbindelsen med kvekerne - for i nummer 11 bodde kvekerhøvding Elias Tastad - og i et annet nabohus var Anna Tobine Larsens familie flyttet inn fra tilværelsen i Dusevig. Flere andre kvekersympatisører med forbindelser til «kvekergettoen» på Tasta, bodde i nærheten av det første forsamlingshuset til Vennenes Samfunn i Sangesandsgaten 12 i den såkalte «Forstaden» - noen få meter fra enkefru Somes hus.

Meldingen om kaptein Somes dramatiske endeligt, ble selvsagt tatt i mot med forferdelse i Stavanger og på B-4-løkken - og Hertervigs melankolske sinnsstemning skulle ikke bli noe lettere etter denne havseilasen som var ment å forfriske ham!

Barn - og nye nye nettverk

Jeg har funnet disse barna i ekteskapet Figved: Thomas Gabriel (f. 1836) over-

Kampen gård

tok garveriet etter faren som døde i 1862 - og løkken etter moren i 1879 for 18000 kroner. Thomas Gabriel var gift med Bertha Cecilie Lie. Hennes søster, Gunda, ble gift med Thomas Gabriels bror, Hans (f. 1845), som livnærte seg som skipper. Ole Johan Figved ble også garver. Han var født i 1837 og ble gift med Lovise Berg. I 1865 leide han husvære hos moren på Kampen. Han hadde da sønnen Peder på ett år. Kampen-gården fødte en hest, åtte kyr, åtte «faar» og ett svin i 1865. Peder ble født i 1841. Han ble handelsmann og bosatte seg i Øvre Strandgate 10 med sin familie. Det betyr at han i 1875 var nærmeste nabo til forfatter Kielland som da bodde i nr. 8 - «Forberedelsen» med sin familie. Therese Figved var født i 1846, Olava i 1851, og Berthel i 1852. Enkefru Figved hadde både tjenestepige og -dreng i 1865.

I 1871 fikk Thomas Gabriel kjøpe en ny husgrunn ved Vevergate 29 av haugianerne Asser Tollaksen karde-maker og farver Helge Myhre. Figved fikk også rett til å lede vann fra Skolebekken inn til sitt garveri. I 1904/05 ble Nygate 18 bygget på denne eiendommen. (Figveds garveri i Sørege ble i

1879 solgt til garver Lars Børresen, og hans familie drev denne bedriften videre like fram til 1930).

Folketellingen i 1875 forteller at enkefru Elen Figved da bodde på B4-løkken sammen med sønnen Bertel, søsteren Gurine og tjenestepige Helene Helgesdatter fra Randaberg. Hun leide ut værelser til adjunkt Boye Jacobsen med familie. Han var adjunkt ved Kongsgård skole der han bl.a. underviste Alexander L. Kielland i norsk og matte. Forøvrig var han en dattersønn til kjøpmann og organist Boye Petersen - og farbror til malerkunstneren Peder Severin Gjesdal Krøyer. Knud Torkildsen fra Sirnes i Vest-Agder forpaktet gården av fru Figved i 1875.

Rønneberg-familien overtar

I 1881 solgte Thomas G. Figved B4-løkken til Tørres Andersen Rønneberg fra Sola for 15200 kroner. Det tun-området Rønneberg

overtok, omfattet dagens Misjonsveien 25, 27, 29, Kampensgate 34 og 36 samt Kampens Plass nr. 12.

Tørres Andersen Rønneberg har en så sentral plass i byens historie at han fortjener en noe bredere omtale. Han ble født på Røyneberg i Sola 31. mars 1845 som sønn av gårdbruker Anders Tøresson og hustru Ane Persdatter Folkvord.

I 1867 flyttet Tørres til Stavanger der han giftet seg med Tomine Torsen og fikk arbeid hos farbroren, Enok Rønneberg, som hadde etablert seg i byen med kolonial- og manufakturforretning på Skagen (8) - og blitt en holden mann. Samme år som nevøen ble ansatt i hans forretning, hadde han nemlig kjøpt seg landsted på Egeneslørke F1 - et landsted han kalte «Fredheim» - og som siden 1966 har vært Stavangers bispebolig. Enok var også bankdirektør og grosserer, og hans mangesidige forretning ble en god skole for Tørres.

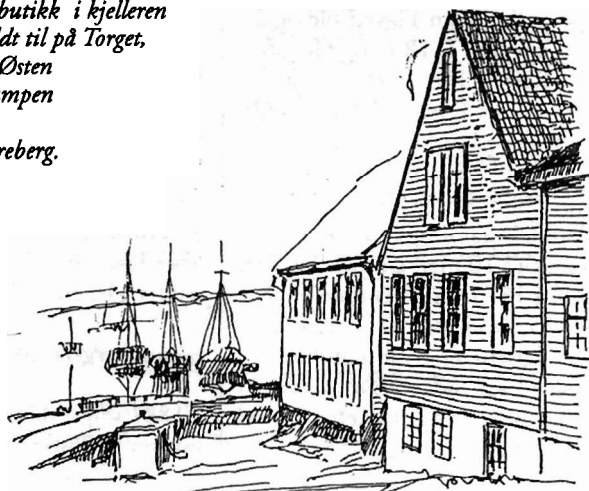
Tomine Torsen (f. 16/3-1847) var datter av underoffiser og seinere politibetjent Nils Torsen og Grethe Pedersdatter på St. Pedersgjerde. Torsen fikk i flere år på 1850-tallet leie «Itzemarken» (Nytorget) av Stavanger kommune for å kunne skaffe familien billige naturalia.

Som onkel Enok hadde også Tørres forretningstalent. Allerede i 1872 fikk han sitt borgerkap som handelsmann i Stavanger - året etter fikk han borgerkap som skreddermester og endelig i 1894 også som bøkker- og blikkenslager. Tørres og Tomine Rønneberg og eldstegutten Arne (f. 1874) leide husvære sammen med familien til tannlege Jacob Aall Moe hos allmueskolelærer Christian N. Oftedahl i Olafskleiven 6 i 1875 - og var da nærmeste naboer til Alexander Kiellands barndomshjem, Olafskleiven 2.

Hermetikk-pionerer

På gårdsbruket sitt på Egeneslørke B4

*Enok Rønneberg hadde butikk i kjelleren hvor Sømanskolen holdt til på Torget, mellom Sprøytehuset og Østen Mortvedis hus. Mortepumpen lå rett foran dette huset.
Tegning av Gunnar Wareberg.*

startet 36-åringen en hermetikkfabrikk i 1881 - «Kampen Preserving» - samme år som han overtok eiendommen - og viste dermed fin teft for hvor tyngdepunktet i byens næringsliv kom til å ligge de neste årtiene. Ja faktisk tilhører Rønneberg byens hermetikkpionerer, for ved siden av Stavanger Preserving som ble etablert i Øvre Strandgate 38 i 1873, var den vesle hermetikkfabrikken på Egenesløkkene en av Stavangers første hermetikkforetak. Ulike fiskeprodukter ble forsøkt nedlagt av hermetikkpioneren fra Sola, og snart måtte han utvide sin virksomhet. I 1882 ble navnet på fabrikken endret til «Rønneberg Preserving».

Etter sju års drift på B4-løkken, måtte Rønneberg se seg om etter nye utvidelsesmuligheter. Den pågangsvirige mannen så for seg en gyllen framtid ved å investere pengemidler i det gamle Rosenkildehuset (fra 1813), Nedre Strandgate 11, som var havnet på tvangsauksjon i 1887.

Rønneberg fikk tilslaget og flyttet sin fabrikkvirksomhet til kjelleretasjen i den staselige trebygningen ved Vågen som eidsvollsrepresentant Peder Valentin Rosenkilde hadde etterlatt seg i hjertet av byen. I huset fant Rønneberg rommelig husvære også for sin familie - og kontorer for «T. Rønneberg Preserving Co». I sjøhuset ved strandlinjen fikk han plass til røykeovnene.

I første etasje installerte Rønneberg i 1898 også et dampkjøkken som kunne tilby byens befolkning fersk- og delikatesservarer - og fra Rønnebergs såkalte «Folkekjøkken» kunne det daglig tilbys 500 middagsprosjoner. Kjøkkenet ble overtatt av Stavanger kommune i 1916, og på 1920- og -30-tallet kunne mang en elev fra Kampen skole gå til

«Grøden» eller «Matsalget» ved Strandkaia for å få et gratis måltid mat i «den galna tidå».

I 1890-årene gjorde Rønneberg seg bemerket ved å utvikle en farsemaskin for tilberedelse av fiskeboller. Den nye maskinen arbeidet 20 ganger raskere enn de maskinene den erstattet. Rønneberg var også den av hermetikkfabrikantene i Stavanger som først tok i bruk damp ved koking av næringsmidler - og som nyttet samme energikilde for sine maskiner.

Byens første automobil

Åpenhet og nysgjerrighet overfor alt nytt viste Rønneberg i 1898 også ved å kjøpe byens første automobil. I en av byens aviser stod det ved den anledningen: «Den af Hr. Fabrikeier T. Rønneberg kjøbte Motorvogn en ankommen. Den ser meget elegant ud, kan styres med største Lethed og bræmses i et Øieblik. Der er meget Sindrigheid nedlagt i en slig Historie, og alt er iagttaget for at skaffe en sikker og stø Kjørsel. Den drives med Benzin. Denne bringes til at Eksplodere ved antændelse fra et elektrisk Batteri, som er placeret under Sædet».

Kampen-navnet og Bjørnstjerne Bjørnson

Rønneberg kalte sitt gårdsbruk på Egenesløkkene for «Kampen» - inspirert av Bjørnsens bondefortellinger. På naboeiendommen (B2-løkken) hadde allerede kjøpmann Jacob Sarin Berner kalt sitt landsted for «Solbakken» - nå: «Kimen Helsesenter» etter at Bjørnstjerne Bjørnson besøkte løkken i forbindelse med den store landsregattaen i 1868. Rønnebergs eldste sønn ble kalt

Arne (f. 1874) - også han navngitt etter påvirkning fra Bjørnsons litteratur. «Oppe på Kampen (husmannsplass) var det at Arne ble født» - heter det i Bjørnsons bondefortelling.

Første gang lokalhistorikerne John Gunnar Johnsen og Reidar Frafjord har funnet Kampen-navnet brukt er i en annonse fra desember 1881 der Johs. Conradsen avetterer varer fra Preserving I «Fortegnelse over husnummer i Stavanger» fra 1886 er våningshuset på B4-løkken registrert som «677a, Kampen, Egenes».

Rønnebergs gård bestod av våningshus, to fabrikklokaler for nedleggelse av hermetikk - bryggerhus, løe og forpakterbolig. Husene var plassert omkring en rommelig gårds plass som hadde hovedport mot Misjonsveien og en mindre åpning mot nord mellom bryggerhuset og løa.

Tørres Rønneberg døde i 1913. I 1925 ble skolebygningen som stod ferdig noen meter øst for Rønnebergs gårdsbruk, på den gamle B4-løkken, oppkalt etter Kampen-gården. I 1957 fikk også en kirke navn etter Rønnebergs gård.

Rønnebergs sønner Arne og Einar førte farens virksomhet videre etter hans død. I 1916 solgte de Rosenkilde-eiendommen til Stavanger kommune, og bedriften ble flyttet opp i Tanke Svi-landsgate 25 der produksjonen kom i gang i 1917 - og fortsatte fram til 1975 - bl.a. med filialer i Sandnes og på Stord.

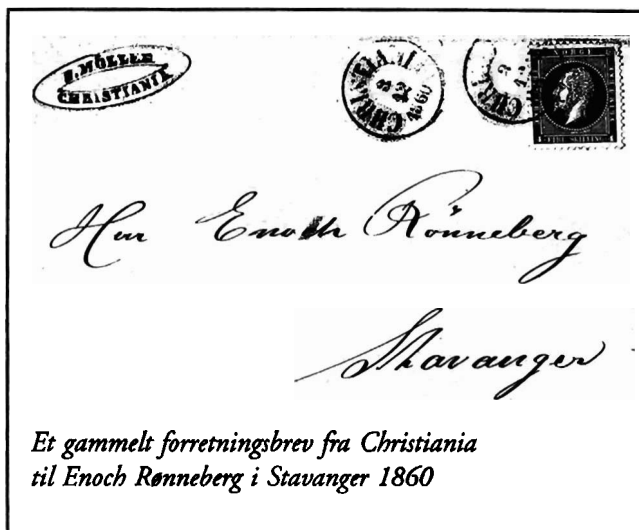
Nye eiere og utbygging av gården

I 1888 overtok forhenværende sokneprest i Fusa Erik Rynning Olsen (f. 1846) skjøtet på Kampen-gården på B4-

løkken for 14000 kroner, og i 1893 solgte han gården videre til Thore Samuelson Haaland for 14000 kroner. Haaland var født i Frafjord i 1861. Han var gift med Olava Eriksdatter Frafjord (1872-1961). Ekteparet hadde gårdsbruk i Frafjord, på Aarrestadstykket og på Tasta ved siden av Kampen-gården. Ekteparet Haaland bodde aldri på Kampen. I den tiden Thore og Olava hadde bopel i Stavanger, var adressen Våland.

Albrekt Olsen Oanes (f. i Forsand 12/7-1864 som sønn av Ola Aslakson Strandteigen Oanes og Guri Mikkelsdatter fra Litland i Sirdal) forpaktet gården, iallfall fra 1899 da adressen var Solegate 130. I 1909 fikk Oanes kjøpe gården (tinglyst 6/11) for 18300 kroner. Han satte seg opp et nytt enetasjes våningshus i tømmer, «skiferdækket» (8,7m langt, 9,3m bredt og 4,7m høyt - branntakst 13000 kr) og tilbygg (2,6m langt, 2,8m bredt og 6,1m høyt - branntakst 6000 kr). Det var lagt inn elektrisk lys i huset. I 1899 hadde Oanes «5 kjør» på bås. Oanes var gift med Gurine Skogstø (f. på Bru i Rennesøy i 1856). På Kampen fikk ekteparet sønnen Alfred Georg Oanes (f. 1899) som bl.a. ble sokneprest i Egersund som voksen.

Albrekt Oanes overførte sitt skjøte til Johannes Mikkelsen Øie allerede i 1910 (tinglyst 14/12) for 20500 kr. Mikkelsen solgte fire tomter før han i 1916 overførte sitt gårdsbruk til hermetikkfabrikkeier Tor Egeland (f. 1886) for 84000 kroner. (Egeland var sønn av Martin og Anne Egeland. Martin Egeland investerte i 1896 penger i deler av den gamle Köhler-eiendommen i Hillevåg). I 1917 solgte Tor Egeland gårdsbruket videre til A/S Tomte Companiet for 145000 kroner - og gården ble oppstykket til boligtomter,

Hjemmelsdokumenter
vedrørende

Egenæsløkkene i Stav.
Stavanger 1906

Johnsen, John Gunnar
Gatelangs i hermetikk-
byen I

Stavanger 1996

Johnsen, J.G./Reidar
Frafjord:

Kampen i 1875

Kampen skole 1991

Michaelsen, M.L.:
Stavanger Sjøfarts-
historie

Stavanger 1926

Nag, Martin:

Nytt lys over

Thranitterbevegelsen i

Stavanger.Arb. Historielag i Stavanger
1986

Rygh, Sigurd:

Grundleieforhold i eldre deler av Sta-
vanger Stavanger 1974

Skadberg, Gunnar A.:

På tur i Stavanger

Upublisert, men tiltenkt skolene i byen

Stavanger Bystyres Forhandlinger 1837-
1861

Likningsprotokoller for Stavanger på
1800-tallet, Statsarkivet

Kirkebøker for Stavanger, Statsarkivet i
Stavanger

Panteregistre byfogden i Stavanger, Stats-
arkivet i Stavanger

Folketellinger for Stavanger 1865, 1875,
1885 og 1900 - Statsarkivet i Stavanger

Matrikler for Stavanger, Statsarkivet i
Stavanger

Avisutklipp fra «Stavanger Aftenblad»

og gårdshusene ble revet i 1946.
De økonomiske transaksjonene tiltok i
hyppighet utover 1900-tallet og gir et
godt bilde av økonomi på avveier i den
såkalte «jobbetiden» omkring 1. ver-
denskrig.

I samarbeid med Reidar Frafjord
har jeg klart å lokalisere beliggenheten
for husene til den gamle Kampen-går-
den til dagens Misjonsveien 25 og 27.
Innkjørselen til gården gikk der hvor
Misjonsveien 25 nå befinner seg - og
selve gården lå ca. 15m inn fra dagens
Misjonsveien. Løen lå mot nordvestre
hjørne av Kampen skole - og et tilbygg
til våningshuset omfattet tomten til
dagens Kampens Plass 12.

KILDER

Aurenes, Ola Høyland gards- og ætte-
soge 1500-1900

Høyland kommune 1952

Bernhardt, Lauritz:

Jorenholmen på tredvetallet

Av Halvor Pedersen

Byens største trehus dominerte på den gamle Jorenholmen. Fire fulle etasjer og stort loft fyllte et mangfold av stavangersk næringsvirksomhet. Sivert Scheie eide huset og drev selv forretning med huder og skinn i annen etasje. På grunnplanet lå flere av byens kjente butikker: Guttorm Andersen som handlet med ost, bondesmør og egg. Ole Dahle kolonial. Bertel Melberg og G. Vervik med grønnsaker og vilt. Baker Sedberg og THs. Fjermestad ut mot fryserikaiaen med sin velassorterte jernvarehandel.

I annen etasje hadde B. Hagen og Østhusvik sine engros-forretninger og Paulus Johannessen drev SNURPENOTEN som leverte alle sorter garn til firkerne. Lenger oppe hadde dyrlege Johannes Austvoll sine kontorer.

Bygningen til venstre på bildet er Stavanger Aftenblads redaksjonskontorer i trebygningene. I murbygningene av litt nyere dato holdt de tekniske avdelinger til. Aftenbladet holdt først til i Søragadå - også kalt for «Subakanalen» - men flyttet til det som ble kalt for «Ølklemmå» i 1908. Helt til høyre hadde Grønsen Dampbakeri sitt utsalg. Alt dette ble revet i 1950-årene for å gi plass til bl.a. Stavanger Aftenblads nybygg. Tvedts Møbelmagasin og det omstridte parkeringshuset på Jorenholmen ble reist på Scheiehusets gamle tomt.

Kirkebyen i makt - kamp og borgerkrig

*Tilrettelagt for Stavangeren av Jan Gjerde,
etter tekster av A.W. Brøgger og E.A. Erichsen*

Stavanger i middelalderen kom ikke, som Oslo, Bergen og Trondheim, til å spille noen vedvarende sentral rolle i rikspolitikken. Men selv for en liten by i periferien av samtidens maktsentra var det ikke til å unngå at man ble trukket med når makt og ære sto på spill. Mer enn én gang kom Stavanger mellom barken og veden i det storpolitiske spillet.

Det er fire hundre år mellom den første og den siste katolske biskop i Stavanger. Begge endte sine liv i Bergen som ofre for kongemaktens begjær etter kirkens gods og gull.

Da Sigurd Jorsalfar delte det gamle vest-norske bispedømmet i to, utnevnte han Reinald til biskop for det nye bispedømmet i Stavanger. Reinalds navn er uløselig knyttet til byggingen av St. Svithuns kirke i Stavanger. Han sikret kirken inntekter ved å vie Sigurd Jorsalfar til Cecilia etter at han gikk fra sin dronning. Da Sigurd døde i 1130, ble det kamp mellom de stridende parter om å vinne Stavanger for sin side. Reinald var en nær venn av Sigurds sønn, Magnus, men da Magnus ble

avsatt ved et kupp i Bergen julen 1134, kom Reinald i en beklemt situasjon. Den nye maktaveren, Harald Gille, mistenkte Reinald for å skjule gods og dyrebare smykker som tilhørte kongemakten. Reinald nektet for dette og ble kalt til Bergen. Han nektet å etterkomme krav om å betale i gull og ble hengt den 18. januar 1135 på Bergenshus. Heller enn å forringe sin biskopstol, ville han bringe sitt liv i fare, beretter Snorre.

Reformasjonen - et plyndringsprosjekt?

Fire hundre år senere er kongemakten igjen ute etter kirkens rikdommer. I 1537 plyndrer kongens menn Domkirken i Stavanger for gull- og sølvsaker, og St. Svithuns sølvskrin blir smeltet om til penger i København. Den siste katolske biskop, Hoskuld, hadde allerede før reformasjonen kommet i klemme ved å ta parti for den tapende part i den pågående maktkamp i København. Hoskuld var en varm forkjemper for katolisismen og så på reformasjonen som vantro. Han stod også i et motsetningsforhold til makten på Bergenshus, Esge Bilde. Hos-

kold ble den siste av de norske biskoper som lot seg presse til å velge Kristian III til konge og derved bane veien for reformasjonen. Hoskold ble avsatt og fanget og ført til Bergen hvor han ble drept mot slutten av 1537 eller begynnelsen av 1538. Han var da sannsynligvis over 70 år gammel.

Reformasjonen betød slutten for Stavangers posisjon som kirkeby. "Den gamle tid var forbi. Stavanger, som hittil hadde hentet kraft og næring fra de kirkelige institusjoner, var heretter henvisst til å søke trivsel og fremgang gjennom borgernes foretaksomhet", skriver rektor A. E. Erichsen ved Stavanger Katedralskole i en artikkel i 1904.

Stavanger tar parti mot Sverre

Stavangers første biskop og Domkirkens byggherre, ble etterfulgt av Jon Birgerssøn. Da erkebispestolen i Nirdaros ble opprettet i 1152, fikk stavanger-bispen æren av å bli landets første erkebiskop.

Tyve år senere er det Eirik Ivarssøn som sitter på Stavangers bispestol. Under kampen mellom Magnus Erlingssøn og Sverre, tok han energisk parti for Magnus. Da Magnus tapte et sjøslag ved Nordnes i Bergen i 1181, dro han til Stavanger med restene av mannskaper og skip. Her ble han godt mottatt av biskop Eirik, som skaffet ham de forsterkninger han kunne. Han utstyrte et krigsskip med egne folk og fulgte selv med kongen tilbake til Bergen. Biskop Eirik støttet Magnus i kampen mot Sverre fram til Magnus falt i 1184 i Sognefjorden. Dermed kom også biskop Eirik i den situasjon at han hadde kongemakten

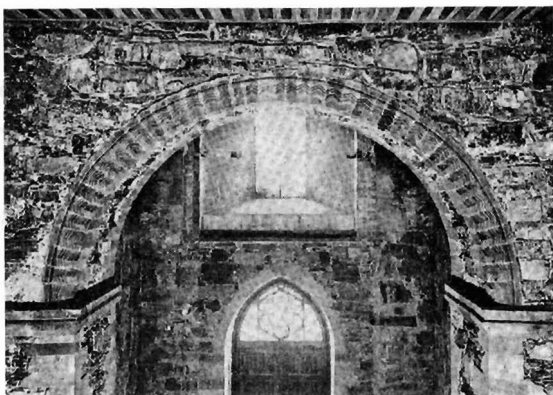
mot seg, men han unngikk å måtte bøte med livet.

Men da erkebispestolen ble ledig i 1188, ble biskop Eirik av Stavanger landets nye erkebiskop - i et taktisk spill med Sverres motvillige godkjennelse.

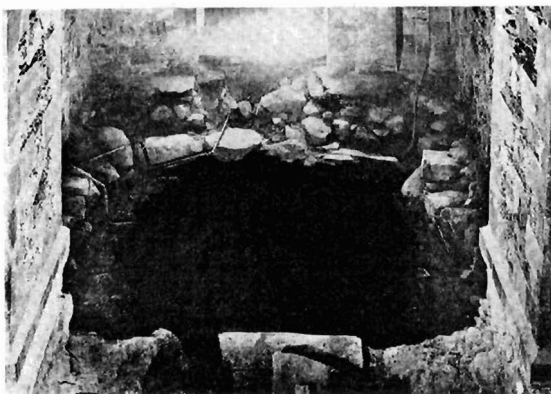
Blodige voldshandlinger ved Domkirken

Noen år etter Sverres død i 1202, under striden mellom baglerne og birkebeinerne, ble Stavanger skueplassen for blodige begivenheter. En av birkebeinerne høvding, Einar Kongsmåg, som var blitt gift med Sverres datter, var sysselmann i Rogaland og bodde visstnok i Stavanger. Han oppholdt seg i hvert fall i byen da en flokk med baglere under ledelse av Arnbjørn Jonsson i april 1205 kom seilende forbi Stavanger, på vei til Bergen.

Da de kom i nærheten av Tungenes fikk de høre at Einar Kongsmåg var i Stavanger og at han var uvitende om at de var i nærheten. De besluttet derfor å forsøke et overfall og kom ved middagstider til byen. Einar var opptatt i rettsforhandlinger da han fikk beskjed om at baglerne skip var i sikte. Han mente først at situasjon ikke var så farlig, men det varte ikke lenge før han selv fikk øye på skipene som kom seilende inn Vågen. Da var det for sent å tenke på forsvar. Sammen med sine menn tok han tilflukt i Domkirken - nærmere bestemt i tårnet. (Det er denne beretningen som danner grunnlaget for oppfatningen om at Domkirken har hatt et vest-tårn, og som man i ulike faser av kirkens restaurasjons-historie ønsket å rekonstruere) Baglerne brøt opp kirkedøren med makt

Den store buen bygd av romanske buesten. — The great arch, built of Romanesque voussoirs.

Arkitekt Gerhard Fischer påviste ved bygningsarkeologiske undersøkelser av Domkirken under krigen at sagaens «støpul» - i form av et vesttårn i romansk stil - virkelig har eksistert. Finn Bringsjord mener at det gamle tårnet kan være bygget før selve kirken som et forvarsverk. Han begrunner dette bl.a. med at tårnets sideflater ikke korresponderer med kirkeskipets og derfor kan være eldre enn kirken. Det vi idag ser i vest er en forhall i gotisk stil som ble bygget samtidig med koret - etter brannen i 1272. Fischers funn la død en mangeårig debatt om å bygge et nytt vesttårn med spir til Domkirken.

og tilbød Einar grid. Han og hans menn kom da ned fra tårnet, gikk fram i kirken og opp til koret og høyalteret. Der sverget Einar med hånden på St. Svithuns skrin at han aldri heretter skulle føre våpen mot baglerne eller deres konge. Men da de kom ut av kirken ville baglernes menige krigere se

blod. Einar ble drept sammen med fire av sine menn. Usikre kilder beretter at så mange som femti birkebeinere var blitt dradd ut av kirken og drept. Da baglerne dro fra byen, hadde de med seg gods og verdisaker som hadde tilhørt de drepte.

Einar Kongsmåg ble etterfulgt av Sverres

søstersønn, Peter Støyper, som høvding over Rogaland. Vinterstid 1207 var Peter sammen med sin kone i Stavanger. Tidlig en morgen kom en gruppe baglerne roende inn på Vågen i Stavanger mens Peter var i Kirken til ottesang sammen med sine menn. Det var snøvær og det var mørkt, så baglerne ble først oppdaget da de kom i land.

Det ble straks sendt bud til Peter. Han skyndte seg ut av kirken og forsøkte å komme unna sammen med sine menn. Baglerne satte imidlertid etter, og fikk tak i og drepte syv av birkebeinerne. De var så nær ved å få tatt Peter, at han kastet kjortelen og beltet fra seg. Da disse ble bragt til hans kone, trodde hun at Peter var falt. Senere fikk hun beskjed om at han var kommet seg unna. Neste morgen dro Baglerne videre til Bergen.

Fredelige år med Magnus Lagabøter

Disse dramatiske begivenheter var en følge av stridighetene mellom Magnus Erlingsøn og kong Sverre. Geistligheten i Stavanger tok parti og fikk betale dyrt for det. Annerledes ble det under Haakon Haakonssøns regjeringstid. På den tiden satt Askel Jonsøn på Stavangers bispestol, og han var en nær venn og rådgiver for kongen. I 1243 kom kongen på besøk til Stavanger, trolig på vei til Østlandet. Under dette oppholdet fornyet kong Haakon den kongelige gave fra Magnus Erlingssøn til Stavanger bispestol. Dette dokumentet, som dessverre er udatert, finnes fortsatt, og er det eldste dokument knyttet til byen Stavanger.

“Vi har hørt og sett Kong Magnus’

brev som han lot utstede som vitnesbyrd om at han ga Gud og den hellige St. Svithun selve byen Stavanger Alle menn skal vite at for Guds skyld og på Hr Askel Bislop, min venns, bønn har jeg fornyet denne gave til den hellige St. Svithun, og jeg har gitt ham Byen Stavanger med alle de herligheter som tilhører den innebygd og har tilhørt den fra gammel tid og ny, med leiding, sakøre og annen inntekt.”

Nye stridstemaer under biskop Arne

Mot slutten av kong Haakons regjeringstid fikk hans sønn Magnus (Lagabøter) kongetittel og i 1259 fikk han Ryfylke i forlening. Han tok da bolig i Stavanger. Etter at Magnus ble viet i Bergen til den danske prinsesse Ingeborg, bosatte de seg i Stavanger. Byen ble således setet for et kongelig hoff og byens Kongsgård huset en av de mest elskverdige konger landet har hatt. Men denne idyll skulle ikke vare evig.

Etter farens død i 1263 ble Magnus kalt til større oppgaver - og i 1272 brenner deler av byen og Domkirken. Atter hjemsøkes byen av strid og kiv. Men nå er det geistligheten som krangler seg imellom om eiendommer og inntekter. Sentralt i stridighetene sto biskop Arne og korsbrødrene. Arne trengte midler til gjenoppbyggingen av Domkirkens kor etter brannen og var hensynsløs i å forfølge kirkens inntekter. Nå var det sentralmaktene som måtte megle til fred i Stavanger, men de lyktes bare i begrenset utstrekning. Uroen varte helt til biskop Arnes død i 1303.

«Stav» og «anger»

Er bynavnet knyttet til kult eller topografi?

Forsøkene på å forklare Stavanger-
navnets opprinnelse og betydning er
mange og mangfoldige. S. Rygh har i et
skrift utgitt i 1993, laget en oversikt over
tidligere publiserte tolkninger, fra Peder
Claussen Friis i 1613 til Jens Amundsen
i 1881.

Bidragene i Ryghs oppregning deler seg i
tre grupper:

De som heller til at navnet er knyttet til naturformasjon/geografi:

Sig. Engen (1975), Peder Claussen Friis
(1613), Knut Helle (1975) Per Hovda
(1966) Gustav Indrehus, Oluf Kolsrud
(1936/38), Magnus Olsen (1915), Oluf
Rygh (1898), Per Thorson (1952).

De som heller til at navnet har sitt opp- hav i religiøs kultus:

Jens Amundsen (1981), Sem
Austrumdal (1937/38), Anders Bær-
heim (1937/38), de Fine (1745),
S(igurd) Rygh (1970/88), Tormod
Thorfæus (1711) og Arth. Tønnesen
(1962).

I den tredje gruppen inngår Emil
Birkeli, Thor Kielland, Carl Shelven
Lous, Arvid Midbrød og klokker Hans
Schmidt som heller til at navnets opp-
hav og tolkning er uviss.

Den tradisjonelle tolkningen er at nav-

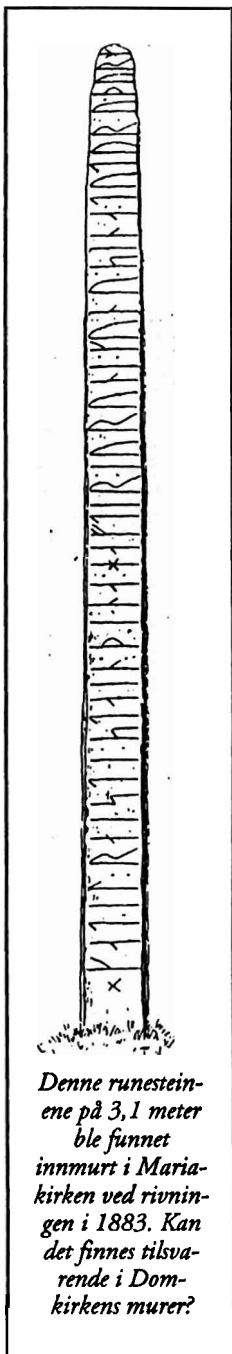
net ganske enkelt betyr «den rette fjor-
den» - og det siktes da formodentlig til
leden fram til eller til selve Vågen i Sta-
vanger. Professor Magnus Olsen formu-
lerte denne forklaringen i 1925: *Stafanger
har sandsynligvis oprindelig været navn på
den lille vaag som fra nord gaar ind til
Stavanger. Navnet er sammensat av angr,
fjord, vik og stafr m. Stav. Første led Stafr,
har vissnok hensyn til den temmelig smale
vaags rette løp.* Andre tolkninger er at
stav-leddet er knyttet til natur-
formasjoner som geologien i Valberget
(f. eks Helle), Tivolifjellet (f. eks
Hovda), Kalhammaren o.a. Angr-leddet
tolkes også som et smalt sund, f. eks den
passasjen som før år 500 gikk mellom
Breiavatnet og Østre Våg og som senere
ved svak landheving grodde igjen til
Skolebekken, ca år 800. (Hovda 1964)

På undertegnede virker Stav-tolk-
ningene i betydningen landskapsformer
som minner om stående eller liggende
staver som lite rimelig i denne geogra-
fien. Det er vanskelig å se at leddet stav
gir en særlig distinktiv beskrivelse av
noen bestemt topografi nær eller i selve
Stavanger. (Men dersom stavene i geolo-
gien til Valberget var et karakteristisk
trekk i landskapet og lett synlige for
sjøfarere, har Harald Norås pekt på at
det finnes en parallell til denne
tolkningsmulighet i navnet Stava
(Stavøy) på Hebridene, Stavangeren nr
2- 1998). Når en tenker på at det i

nærområdet finnes et vell av fjordarmer og fjellformasjoner som umiddelbart lar seg karakterisere av leddet stav, synes det merkelig at våre forferde skulle velge et så tydelig, beskrivende navn på en geografi hvor det i hvertfall i dag er vanskelig å si med sikkerhet hva de kan ha tenkt på.

Stavangerområdets geografi og beliggenhet og det vi vet om områdets demografi i tidligere tider peker imidlertid i retning av at stedet har spilt en form for sentral-funksjon i mange århundrer før Domkirken ble reist. Mange navn fra før-kristen tid er bevart, også navn knyttet til norrøn tro og kult. (f. eks. Lunde, Skeie, Frøystad, Eikanes) På toppen av Valberget er det i følge Anders Bærheim funnet offergroper. Kanskje tilhører leddet stav i Stavanger kategorien navn som har opphav i førkristen kultus?

Leddets stav kan i denne sammenheng ha to betydninger: Det kan være tale om en «stavgard», et hellig sted som er markert med flere bautasteiner, gjerne i sirkelform. Eller det kan være tale om staver knyttet til Frøydyrkelse, dvs phalloser. Begge deler mener man var vanlige i Rogaland i førkristen tid. Av ca tretti "hvite steiner" funnet i Norge, kommer 13 fra Rogaland. (Vegard Sletten

Denne runesteinen på 3,1 meter ble funnet innmurt i Maria-kirken ved rivningen i 1883. Kan det finnes tilsvarende i Domkirkens murer?

1943). I 1962 anslår professor Anders Hagen totalantallet til ca 50.

S. Rygh mener at det øst for Domkirken var en stavgard av samme type som det ble funnet rester av på Sola. Høyden mellom Vågen og Vatnet skiller seg ut som et mulig senter for hedensk gudstjeneste. Han mener også disse steinene da de ble rasert ble benyttet til bygningsmateriale og kan gjenfinnes i muren til Domkirkens østre tårn.

Stav kan også henspille på bautasteiner. Slike var det mange av før kristenretten på 1000-tallets begynnelse initerte at disse måtte ødelegges. Et eksempel på en slik stav er den 3,1 meter høye runesteinen som i 1883 ble funnet innmurt i Maria-kirkens grunnmur. Ved funnet var den delt i fire deler. Mange bautasteiner overlevde «billedstormen» på 1000-tallet, og i de Fines beskrivelse fra 1744 er gjenværende bautasteiner fortsatt med og setter sitt preg på landskapet ved Stavanger.

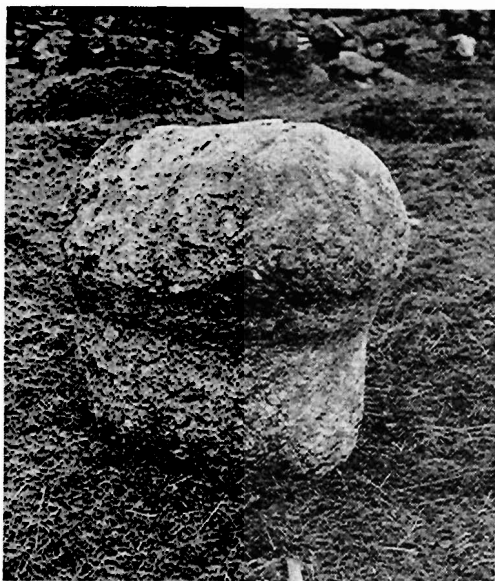
Stav kan for øvrig også ha mer prosaiske tolkninger. Leddet kan henspille på at leden til Stavanger var merket med staver på land som karakteriserte landskapet eller som var satt opp for å vise sjøfarende veien til trygg, lun havn. En annen stav-tolkning er at det er tale om eike-

tømmer som ble utvunnet, lagret og eksportert fra området - (Bringsjord 1977) Vi finner også leddet stav i stavkirke og som betegnelse på stolpene i et høysete.

Anders Dybvig har i en undersøkelse publisert i 1976 analysert 82 stavnavn. Han mener at 57 av disse kan knyttes til kirke- eller kultsteder.

Uten å gi noen begrunnelse avviser Per Hovda, arkivsjef for Norsk Stadnamn-arkiv, alle andres tolkninger av Stavangernavnet, bortsett fra sine egne, som «amatørvorne», både de som hevder at Vågen er den gamle angr og de tolkninger som er knyttet til fruktbarhetskultus. (SMÅ 1964). Han mener at det er Breiavatnet som er den gamle anger og at staven er karakteristisk for enten Valberget, Tivolifjellet eller en fjellskrent ved Pedersgjerdet.

Er den bastante avvisning av fruktbarhetskult som opprinnelsen til Stavangernavnetet utslag av tradisjonell protestantisk redsel for det eksplisitte knyttet til menneskets forplantning? I Ryghs oppstilling tenderer «de faglig tunge» til å velge bort kult-tolkningen, mens lokalhistorikerne er mer frimodige i forhold til denne muligheten. Et moment som etter undertegnendes mening støtter forestillingen om at

mange stav-navn har sitt opphav i hedensk tid og er knyttet til kult, er det forholdet at man ikke finner stav-navn på Grønland. Kan dette skyldes at Grønland fikk sine lokale navn av kristne bosettere etter 1000-tallet?

Jan Gjerde

Minne fra hedensk fruktbarhetsdyrkelse på Sandeid kirkegård.

NOEN KILDER:

Knut Helle: Stavanger fra våg til by - 1975

Per Hovda: Stavanger og nokre andre namn, SMÅ 1964

Sem Austrudal: Gardssoga for Stavanger, SMÅ 1937/38

Bystyresak nr 71 - 1939 om Stavangers Byvåpen. Bidrag av *Oluf Kolsrud og Anders Bærheim.*

Arvid Midbrød: «Staven» i Stavanger-navnet og i andre stedsnavn. Ætt og Heim 1960.

Finn Bringsjord: Stavanger-navnet. Særtrykk utgitt i forbindelse med foredrag for Byhistorisk Forening Stavanger i 1998

S. Rygh: Staf-angr. En samling artikler og kommentarer utgitt av Reprise-forlaget 1993.

Byhistorisk heder til Unnleiv Bergsgard

På møtet om bokverket "En by tar form" den 19. oktober ble Unnleiv Bergsgard utnevnt til æresmedlem i Byhistorisk Forening Stavanger. Her er et utdrag av Einar Sanstøls tale til hederspersonen:

Kjære Unnleiv Bergsgard,

Styret i

Byhistorisk Forening Stavanger har vedtatt at det gjerne vil utnevne deg til æresmedlem i foreningen. Fra før har foreningen to æresmedlemmer, nemlig fru Karin Lexow og Einar Hedén.

I sin begrunnelse sier styret at du i enestående grad har bidratt til foreningens formål. La meg derfor repetere at det er Byhistorisk Forenings formål å samle inn og formidle kunnskap om Stavanger og skape interesse for byens historie og egenart gjennom tidene.

Din innsats for kulturminnevern i videste forstand har vært uvanlig omfattende og for det har du blant annet motatt Fortidsminneforeningens høyeste utmerkelse: Urnesmedaljen. Ditt arbeid

kjennetegnes av målrettet innsats, grundige kunnskaper og kultivert kampvilje.

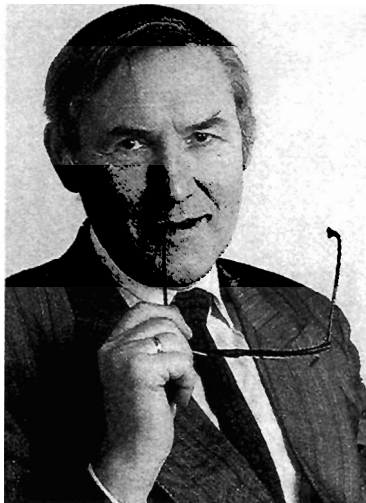
Din kampvilje har blant annet kommet til uttrykk gjennom arbeidet med bokverket En by tar form. Mange har gjort en innsats i dette store prosjektet - men vi kan si med absolutt sikkerhet: Uten ditt personlige bidrag - og din

utholdenhet - ville denne mektige boken aldri ha sett dagens lys.

Ikke til forkleinelse for forfatteren, men boken En by tar form vil bli stående som et monument over Unnleiv Bergsgards innsats som kulturformidler i Stavanger.

For Byhistorisk Forening Stavanger har du stilt opp siden starten i 1991, som guide ved mange byvandringar og som en skattet bidragsyter til vårt medlemsblad Stavangeren.

Det er en ære for Byhistorisk Forening Stavanger at du vil ta imot vår hyllest - som er ment som en anerkjennelse for det betydelig bidrag du har ytet til å tydeliggjøre Stavangers identitet gjennom innsats som spenner over fire ti-år.

Fra Holmen til Strømsteinen

John Gunnar Johnsen er kommet midtveis i sin tre-bindt serie om hermetikkindustrien og hermetikkfabrikker i Stavanger. Bok nummer to tar for seg fabrikkene mellom Holmen og Strømsteinen.

De første sjøbuene tilknyttet denne næringen ble tatt i bruk allerede i 1880-årene, men hovedveksten kom noe senere og kulminerte omkring 1910. Senere foregikk bransjens utvikling i større avstand fra sjøen og i mer konsentrerte industriområder, som f. eks Lervik og Kjelvene.

Hermetikkindustrien i dette området gjennomgikk som ellers i Stavanger både medgang og motgang. Dette skyldtes bl.a. store variasjoner i etterspørsel, i råstofftilgang og svingninger i internasjonal økonomi. Første verdenskrig var en slik periode. Da opplevde fabrikkene at arbeiderne krevde dyrtidstillegg og motstand mot ordningen med akkordarbeid. Fra 1917 til 1918 ble hermetikkeksporten halvert. Senere kom det noen bedre år, som ble etterfulgt av en langvarig nedgang fram til bunnåret 1932. Det gir en god illustrasjon på

situasjonen at det i hele perioden 1920 - til 1960 ikke ble etablert noen nye hermetikkfabrikker i byen. I tiåret forut for 1920 økte antallet fra 29 til 61! Men selv om mange bedrifter over lange perioder levde på "sparebluss", var hermetikknæringen - inklusiv støttebedrifter - hele tiden Stavangers viktigste arbeidsplass, og ga levebrød for tusenvis av byens innbyggere. Spesielt viktig var fabrikkene for kvinner som fikk mulighet for egen inntekt.

Like viktig og interessant som teksten, er det rikholdige og varierte billedstoffet som følger alle kapitlene. Ikke minst gjelder dette de flotte fargebilder av "iddiser" i fantasirike utforminger. Billedmaterialet er etter min mening kanskje like viktig og interessant som den grundige tekstde- len. Fotografier kan fortelle mer enn ord.

Ønsker og behov for organisering av hermetikkindus- trien og eta- blering av markedsrettede organer var vik- tige for fabrikkene. I 1917 ble

Norske Hermetikkfabrikkers Landsfore- ning opprettet. England, USA og Tysk- land var mål for den første reklame- kampanjen. I 1931 ble Hermetikkindus- triens Laboratorium bygget i Stavanger. Dette var resultatet av et økende behov for en vitenskapelig basert kunnskap om hermetikkprodukter, og ønske om felles forskning og produktutvikling.

Perioden under annen verdenskrig var en god periode for Stavangers hermetikkfabrikker. Tross perioder med mangel på råstoff og papir, oppnådde fabrikkene gode priser og greie oppgjør. Byens hermetikkfabrikker hadde milli-

onbeløp på sine foliokonti ved krigs- slutt. Men "einsrettung" skulle det være. Den norske kongefamiliens navn var bannlyst på iddisene. Men vare- navnet "Sieger" fra Atlantic Canning CO A/S ble aksep- tert.

Alle som er interes- sert i hermetikkindus- trien og i byhistorien har mye å hente i John Gun- nar Johnsens viktige og lærerrike bok.

*Erling K Sømme
Kielland*

Nye kulturhistoriske skilt på plass

Åtte nye kulturhistoriske skilt er nå satt opp i Stavanger. Som kjent har Byhistorisk Forening Stavanger prosjektansvaret for dette tiltaket i et nært samarbeid med Stavanger Kommune. Skiltingen har fått stor oppmerksomhet i bl.a byens aviser, og skiltene er blitt så «populære» at to av dem som først var satt opp ble stjålet. Disse er nå erstattet med nye skilter. De er nå plassert noe høyere enn tidligere og er skrudd fast med spesialskruer for å forhindre tyveri.

Også de siste skiltene er satt opp i

sentrumsnære strøk i byen. Her følger en oversikt:

KØHLERS BYHUS: (Laugmannsgt 7.) Oppført 1824. Handelshuset Køhlers byhus 1827-66. Frøknene Wieses pikeskole 1866-99. 1 etg. ombygd til forretningsdrift ca. 1910.

KANNIK PRESTEGÅRD: (Olav V gt. 8) Oppført 1845 i empirestil. Bolig for presten i Domkirken 1855-1931. Over tatt av Stavanger Turistforening, flyttet og restaurert 1986.

OPBYGGELSESHUSET I NYGADEN: (Nyg.11) Oppført 1846 av John Haugvaldstad og haugianer-vennene i Stavanger. Eldste bedehus i landet.

BETHEL: (Løkkeveien 59) Oppført 1909 av Brødremenigheten . Forsamlingshus siden 1917 for Domkirkens menighet. Arkitekt Knud Øgreid. Kombinerer jugend og nyromansk stil. Restaurert 1997.

APOTEKET HYGIEA: (Kirkegt.19) Opprettet 1650 som det tredje i Norge. Apotekerdrift på samme eiendom til 1998. Bygningen oppført 1857. Arkitekt von der Lippe. Fasaden ombygd 1939.

BLIDENSOL: (Ø.Strandgt.112) Eldste bygning i Gamle Stavanger. Oppført tidlig 1700 tall. Lystgård for kjøpmannsfamilien Smith i flere generasjoner til 1825.

HERTERVIGHUSET: (Rosenberggt.38) Oppført i Tysvær. Flyttet til Stavanger 1838. Bandomshjem og bolig for kunstmaleren Lars Hertervig (1830-1902).

KONGSGATEN 47 OG 49: Oppført 1867. Nr. 47 var bolig for arkitekt Fr.von der Lippe. Nr.49 var frøknene Rings pikeskole 1869-99. Sammenbygd 1919. Nyromansk stil.

Programmet for kulturhistorisk skilting er blitt mulig gjennom tildelinger fra

Olga Berentsens legat og ved bidrag fra eierne av de aktuelle hus. Det er vårt ønske at flere hus i byen får sine opplysningsskilt. Det er lagt opp til et program hvor ca 10 nye hus eller historiske steder skal markeres i året.

Erling K Sømme Kielland

Huseiere i Stavanger Sentrum:

Kjenner du til at ditt hus har en interessant kulturhistorie, eller at huset eller plassen det står på er knyttet til Stavangers Byhistorie, ber vi deg ta kontakt med Byhistorisk Forening for å undersøke om det kan være aktuelt å sette opp skilt som forteller om dette. Det kan også være aktuelt å markere viktige hendelser i byens utvikling eller historie når de er knyttet til et bestemt hus.

Det er en styringsgruppe med representanter for Byhistorisk Forening Stavanger og Stavanger kommune som bestemmer hvilke objekter som skal skiltes.

Har du blikket med deg når du ferdes i Oslo sentrum, vil du se at mange hus, både nyere og eldre, er forsynt med skilt av samme type som de som settes opp i Stavanger. Skiltene er utført i emalje på stål i et design som er utviklet av Oslo Byes Vel.

Styret i Byhistorisk Forening Stavanger

Leder

Jan Gjerde
Engelsminnegt. 36
4008 Stavanger
Priv 51 53 32 19
Arb 51 84 49 06
Mobil 930 87 49 06
E-post: jangjerd@online.no
jan.gjerde@energus.no

Nestleder og leder av arrangementskomitéen

Kjell Petter Løhre
Blomsterveien 1
4022 Stavanger
Priv 51 56 06 96
E-post:
kjellpetter.lohre@halliburton.com

Kasserer

John Olsen
Torbj. Hornklovesgt. 10
4010 Stavanger
Posboks 351
4001 Stavanger
Priv 51 52 72 26
Konto 3201 25 37300
E-post:
john.olsen@rl.telia.no

Sekretær og medlem av arrangementskomitéen

Jane Ness Wæhler
Molkeholen 27
4041 Stavanger
Priv 51 55 37 56
E-post: torwae@robin.no

Styremedlem og Pro- sjektleder Stavanger Bydag

Lars Vaage
Olav Nilssonsgt 1
4009 Stavanger
Priv 51 52 55 75

Styremedlem og med- lem av redaksjonen i Stavangeren

Kåre Mossige
Ullandhaugvn 79
4021 Stavanger
Priv 51 87 09 31

Styremedlem og med- lem av arrangements- komitéen

Einar Sanstøl
Kari Lofthus gt 34
4030 Hinna
Priv 51 88 16 36
E-post: esan@statoil.no

Styremedlem:

E. Kåre Johannessen
Mor Åsesvei 23
4019 Stavanger
Priv 51 87 00 16

Varamedlem:

Brith Tan
Bruvikbakken 6
4017 Stavanger
Priv 51 58 06 55
E-post: bth@statoil.no

Varamedlem og medlem redaksjonen i Stavange- ren:

Kirsti Lærdal
Nils Abelsgt 4
4012 Stavanger
Priv 51 53 29 84

Leder av valgkomitéen

Bjørn K. Aarre
Bretlandsgt. 54
4009 Stavanger
Priv 51 53 04 08

Prosjektleder kulturhistorisk skilting

Erling K. Sømme
Kielland
Havdurveien 4
4070 Randaberg
Priv 51 41 75 15

Gamle utgaver av Stavangeren:

Kan bestilles pr mail
til John Olsen.

*Enkeltnummer kr 40,-
Ved bestilling av mini-
mum fire utgaver:
Kr 30,- pr utgave.
Pluss porto.
Restopplagene finnes i
varierende antall.*